

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Αθανάσιος Φραγκούλης
Δρ. Κλασικής Φιλολογίας
τ. καθηγητής της Σχολής

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Εισαγωγικά

Η Επανάσταση του 1821 υπήρξε αποτέλεσμα ωριμότητας και μακροχρόνιας καλλιέργειας της εθνικής συνείδησης που πήγασε από τη ζωτικότητα και την ηθική υπεροχή του υπόδουλου έθνους απέναντι στον ξένο δυνάστη. Οι αγώνες της Τουρκοκρατίας δίνουν την ιστορία μιας αναγέννησης που κατέστησε το ελληνικό γένος ικανό να αισθανθεί την ελευθερία ως ανάγκη και να αποφασίσει να πραγματώσει γι' αυτή το μεγάλο αγώνα.

Είναι γνωστό πως ο Μωάμεθ ο Β', όταν συνήλθε από τη μέθη της μεγάλης του νίκης, σκέφτηκε να τακτοποιήσει τα θέματα της κατάκτησης και προέβη σε πράξεις και παραχωρήσεις που ευνόησαν τη διατήρηση του εθνικού χαρακτήρα του υπόδουλου ελληνικού λαού και την ανάπτυξη της εθνικής του ζωής. Κινούμενος όχι από μεγαλοψυχία ή πολιτική μυωπία, αλλά από λόγους πολιτικής ανάγκης και οικονομικής σκοπιμότητας παραχώρησε πολιτικά και εκκλησιαστικά δικαιώματα-προνόμια στους Έλληνες, αναγνώρισε επίσημα την ορθόδοξη εκκλησία και επέτρεψε τη συγκρότηση ελληνικών κοινοτήτων με διοικητική αυτονομία.

Η ελληνική ζωή, αφού διέφυγε τους κινδύνους που διέτρεξε το 16ο α.ϊ., με αντοχή θαυμαστή, άρχισε να ανθίζει το 17ο αϊ. και να κυριαρχεί το 18ο σε όλη την οθωμανική αυτοκρα-

τορία οικονομικά και πνευματικά.

Πολλές κοινότητες χάρη στα προνόμια που δόθηκαν από τους Τούρκους εξελίσσονται σε πραγματικές ελληνικές, αυτοδιοικούμενες σχεδόν, περιφέρειες και πνευματικές εστίες, θα ήταν άδικο να μην αναφερθεί η συμβολή των Φαναριωτών και του κλήρου σ' αυτή την πνευματική αναγέννηση. Οι Φαναριώτες, πλούσιοι και γλωσσομαθείς, οπλισμένοι με τα δώρα της δυτικής παιδείας, συναναστρέφονται τους πρεσβυτέτες των Μ. Δυνάμεων και διοικούν τις ηγεμονίες μέσω των οποίων η οθωμανική αυτοκρατορία επικοινωνεί με τον πολιτισμό της Δύσης. Αυτοί προσπάθησαν να δημιουργήσουν στις ηγεμονίες τους ένα είδος ευρωπαϊκού πολιτισμού που δεν μπορούσε παρά να έχει σχέση με την ελληνική μόρφωση και την ελληνική περηφάνεια. Έτσι ίδρυσαν μεγάλοπρεπα πνευματικά κέντρα και ενίσχυσαν κάθε πνευματική δραστηριότητα με όλες τις δυνάμεις τους.

Οι κληρικοί πάλι υπήρξαν ο οδηγός του έθνους και το στήριγμα του, ο παιδαγωγός και ο φρουρός σε δύσκολες ώρες. Αυτοί είναι κατά κύριο λόγο οι αναγεννητές του έθνους. Τα μοναστήρια, απαραβίαστα από τους Τούρκους, έγιναν ασφαλή καταφύγια, τόπος γαλήνης και ηρεμίας όπου ήταν δυνατό να ευδοκιμήσει η μελέτη και να αναπτυχθεί η πνευματική ζωή και η εθνική συνείδηση.

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες αρχίζουν να αναφαίνονται σποραδικά από τις αρχές του 17ου αϊ. μερικά ελληνικά σχολεία σε διάφορες πόλεις του

ευρύτερου ελλαδικού χώρου, συντηρούμενα από τις ελληνικές κοινότητες και την ιδιωτική πρωτοβουλία. Οι Έλληνες είχαν κάνει συνείδηση αυτό που είτε αργότερα ο Ρήγας, ότι δηλαδή «εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή, με την οποία λάμπουν ελεύθερα τα έθνη». Πέρα από την περιώνυμη Μεγάλη του Γένους Σχολή που ιδρύθηκε αμέσως μετά την άλωση, αξιόλογα πνευματικά κέντρα ιδρύονται και λειτουργούν σε πολλές πόλεις. Αναφέρω ενδεικτικά την περίφημη Πατμιάδα Σχολή, τη Σχολή των Κυδωνιών, τη Σχολή του Ζώη Καπλάνη στα Γιάννενα που υπήρξαν πραγματική εστία της ελληνικής πνευματικής αναγέννησης, την ανώτερη Σχολή της Δημητσάνας στη Πελοπόννησο, που συνέχιζε τη γνήσια ελληνοβυζαντινή παράδοση, την Ακαδημία του Ιασίου, τη Σχολή του Βουκουρεστίου. Όλες αυτές οι σχολές στις οποίες δίδαξαν μερικά από τα εξοχότερα πνεύματα της εποχής φώτιζαν πνευματικά το υπόδουλο ελληνικό γένος και διατηρούσαν ακμαία την εθνική του συνείδηση και ζωηρό τον πόθο για την ελευθερία.

Η ίδρυση της Ευαγγελικής Σχολής

Ανάμεσα στις πιο περίφημες για την προσφορά τους στο έθνος σχολές είναι και η Ευαγγελική Σχολή. Στις αρχές του 18ου αϊ. ο Οικουμενικός Πατριάρχης Γαβριήλ έστειλε στη Σμύρνη έναν από τους πιο αξιόλογους δασκάλους της εποχής εκείνης, τον Αδαμάντιο Ρύσιο, πάππο του Αδάμ. Κοραή, για να διδάξει και να μορφώσει τους νέους της πατρίδας του. Ο Ρύσιος πήγε στη Σμύρνη το 1708 και δίδαξε σε μια μικρή κοινοτική σχολή, το λεγόμενο Παλαιό Σχολείο, το πρώτο επίσημο ελληνικό κοινοτικό σχολείο της Σμύρνης που αναφέρουν οι ιστορικοί. Μετά από δέκα χρόνια διδασκαλίας ο Ρύσιος παραιτήθηκε και τη διεύθυνση του σχολείου ανέλαβε ο Ιθακήσιος Ιωάννης Δενδρινός που αργότερα έγινε μοναχός και πήρε το όνομα Ιερόθεος.

Η Σχολή όμως κινδύνευσε να κλείσει για λόγους οικονομικούς. Τότε έλαμψε η ελληνική ψυχή και δεν επέτρεψε να κλείσει το σχολείο που σαν φωτεινός φάρος είχε αρχίσει να διαλύει το πνευματικό σκοτάδι από την πρωτεύουσα της Ιωνίας και να εκπέμπει παρήγορο φως κι ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον στη διψασμένη νεολαία του υπόδουλου ελληνικού έθνους. Τέσσερις άνδρες, ο Ιερόθεος Δενδρινός, ο Παντολέον Σεβαστόπουλος, ο Γεώργιος Όμηρος και ο Γεώργιος Βιτάλης, πρόκριτοι της Σμύρνης, αποφάσισαν να αναλάβουν τα έξοδα λειτουργίας της Σχολής και όρισαν με επίσημο έγγραφο ισόβιο διευθυντή της Σχολής το Δενδρινό. Η συμφωνία υπογράφηκε στις 22 Ιουνίου 1733.

Έτος ίδρυσης της

Δεν υπάρχει συμφωνία μεταξύ των μελετητών της ιστορίας της Ευαγγελικής Σχολής ως προς το έτος ίδρυσης της. Έτσι μερικοί θεωρούν ως έτος ίδρυσης της το 1717, όταν ο Μητροπολίτης Σμύρνης Ανανίας πήρε την πρωτοβουλία επανίδρυσης της Σχολής μετά την αποχώρηση του Ρύσιου από το Παλαιό Σχολείο και στην ίδια θέση όπου λειτουργούσε αυτό. Άλλοι πάλι θεωρούν ως γενέθλια της μέρα την 22 Ιουνίου 1733, όταν ο Σεβαστόπουλος έθεσε αυτή κάτω από την προστασία της αγγλικής κυβέρνησης. Ο Παρανίκας πάντως, όπως και αυτοί που φρόντισαν να δοθεί το όνομα της Ευαγγελικής Σχολής στο Γυμνάσιο που ιδρύθηκε το 1934 στη Νέα Σμύρνη, θεωρεί ως έτος ίδρυσης της περίφημης Σχολής το 1717.

Ονομασία της Σχολής

Αρχικά η Σχολή δεν έφερε αυτό τον τίτλο. Το Δεκέμβριο του 1743 οι ιδρυτές της την αφιέρωσαν «εις τον Υιόν του θεού, τον Κύριον ημών Ιησούν Χριστόν» ως «Σχολείον των Ευαγγελικών του εντολών και φροντιστήριον πάντων των ελληνικών μαθημάτων».

Από τότε η Σχολή ονομάστηκε διαδοχικά «Σχολείον του Χριστού», «Μεγάλον Σχολείον», «Ελληνικόν Σχολείον», «Ευαγγελικόν Φροντιστήριον», μέχρις ότου στις αρχές του 19ου αϊ. επικράτησε οριστικά η ονομασία Ευαγγελική Σχολή.

Ο θρησκευτικός της χαρακτήρας Η αυτονομία της

Η Σχολή, όπως μαρτυρεί και το όνομα της, είχε αρχικά θρησκευτικό χαρακτήρα. Καθημερινά ψάλλονταν σ' αυτή οι ακολουθίες, ενώ λειτουργούσε σ' αυτή και κοινόβιο, είδος μαθητικού οικοτροφείου όπου γίνονταν δεκτοί μαθητές με καταβολή διδάκτρων ή ως υπότροφοι της Σχολής. Ακόμη, μόνο οι διδάσκαλοι της Σχολής είχαν το δικαίωμα και το προνόμιο να κηρύττουν από τον άμβωνα το θείο Λόγο. Ας σημειωθεί πως το 1747 η Σχολή απέκτησε τυπογραφείο από το οποίο εκδόθηκε η «Ακολουθία» Συμεών του Γερμανού, ιερομόναχου. Εκτός από το θρησκευτικό χαρακτήρα, η Σχολή είχε και ένα άλλο γνώρισμα. Ο Παντολέων Σεβαστόπουλος, από τους ιδρυτές της Σχολής, σκέφθηκε να κατοχυρώσει την ανεξαρτησία και αυτοτέλεια της θέτοντας αυτήν κάτω από την κηδεμονία και την προστασία της Μ. Βρετανίας. Η κυβέρνηση της Μ. Βρετανίας δέχτηκε την πρόταση και αργότερα, το 1810, ο σουλτάνος Μαχούτ ο Β' αναγνώρισε τη λειτουργία της Σχολής. Από τότε μέχρι την καταστροφή της Σμύρνης η Ευαγγελική Σχολή λειτουργούσε «αυτόνομος και ανεξάρτητος από παντός ιερώνου ή λαϊκού, από της πόλεως, από ιδιωτών, από συγγενών ή ξένων».

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ (1778)

Η πρώτη περίοδος λειτουργίας της Σχολής, κατά την οποία μορφώθηκαν σπουδαίοι άνδρες, όπως ο Νεόφυτος,

Πατριάρχης Κων/λεως, τα αδέρφια Γεράσιμος και Αγάπιος από τη Δημητσάνα, ιδρυτές της περιώνυμης Σχολής, και ο πιο γνωστός ο Αδάμ. Κοραής, τελείωσε με μια μεγάλη καταστροφή. Στις 24 Ιουνίου 1778, μια μεγάλη πυρκαϊά μετέτρεψε τη Σχολή σε ερείπια.

Ο Οικουμενικός πατριάρχης Καλλίνικος Δ' γράφει:

«Τω 1778 έτει, μηνί Ιουνίω ε, σεισμός φοβικώδης εν Σμύρνη εγένετο και διεκράτησε κλ(ον)ομένη ή γη μέχρι τέλους τον μηνός. Εν ταύτη δε τη κδ'' τον μηνός, ήμερα Κυριακή, γέγονε και εμπρησμός μέγας και το τρίτον μέρος αυτής κατέκαυσε και την αγίαν Φωτεινήν πάλιν και το σχολείον ομού και τους των προκρίτων πιστών οίκους πάντας».

Πράγματι εκάη τότε και ή Ευαγγελική Σχολή.

«Κρίμασιν, οίς οίδε Κύριος»,

γράφει ο Παρανίκας,

«μέγας εμπρησμός γενόμενος τη 24 Ιουνίου 1778, απετέφρωσεν την Σχολήν, μεταβαλών αυτήν εις ερείπια».

Και συνεχίζει:

«Η Ευαγγελική Σχολή επυρπολήθη τρις, καθ' όλον και εν μέρει, και πάντοτε ως φοινιξ ανέθρωσεν ει της τέφρας αυτών, διότι το θεμέλιον εφ' ον στηρίζεται, ο Κύριος Ιησούς Χριστός, είναι αγραγέστατον».

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ (1779-1821)

Στις δύσκολες αυτές στιγμές μεγαλούργησε πάλι η ιδιωτική πρωτοβουλία. Ο Ιωάννης Κανάς αναδεικνύεται μεγάλος ευεργέτης της Σχολής αναλαμβάνει να οικοδομήσει αυτή με δικά του έξοδα στη θέση που βρισκόταν μέχρι την καταστροφή της Σμύρνης. Έτσι άρχισε η δεύτερη περίοδος λειτουργίας της Σχολής που εξακολούθησε να φωτίζει μέχρι την έναρξη της Επανάστασης του '21, διατηρώντας το θρησκευτικό της χαρακτήρα και στηριζόμενη σε διδασκάλους κατά το πλείστον ιερωμένους.

Η έριδα με το Φιλολογικό Γυμνάσιο
Την περίοδο 1808-1819 τα εκπαιδευτικά πράγματα στη Σμύρνη εμφανίζο-

νται εξαιρετικά ταραγμένα και ανήσυχα. Ο «τηλαυγής», όπως χαρακτηριζόταν, «Φάρος της Ανατολής», η παλαιά της Σμύρνης Ευαγγελική Σχολή, θεωρήθηκε από τους νεωτεριστές και προοδευτικούς άνδρες της Σμύρνης, τους οπαδούς του Διαφωτισμού και των νέων προσανατολισμών και αντιλήψεων σε θέματα παιδείας, καθυστερημένο και συντηρητικό ίδρυμα, ανίκανο να ανταποκριθεί στις ανάγκες της Σμύρνης και του Έθνους γενικότερα. Οι άνδρες αυτοί ίδρυσαν το 1809 τη Νέα Δημόσια Σχολή που αργότερα μετονομάστηκε Φιλολογικόν Γυμνάσιον. Στο σχολείο αυτό δίδασκαν μερικά από τα πιο φωτεινά πνεύματα της εποχής, όπως ο σοφός διδάσκαλος του γένους Κ. Κούμας και ο περίφημος ρήτορας και πολυμαθής πρεσβύτερος Κωνσταντίνος Οικονόμου ο εξ Οικονόμων. Οι φωτισμένοι αυτοί πνευματικοί άνδρες πίστευαν πως, πέρα από την ελληνική γλώσσα και τα παραδοσιακά μαθήματα, οι μαθητές πρέπει να διδάσκονται και αριθμητική, γεωμετρία, γεωγραφία, φυσική, χημεία, λογική και ηθική.

Ο Κούμας έλεγε πως οι μαθητές της Ευαγγελικής Σχολής αποφοιτούν στολισμένοι με κάποιους συνδέσμους της γραμματικής αλλά τελείως γυμνοί από γνώσεις αναγκαίες για την αντιμετώπιση των πρακτικών προβλημάτων της καθημερινής ζωής. Οι υποστηρικτές πάλι της Ευαγγελικής Σχολής κατηγορούσαν αυτούς ότι αθεΐζουν και πως ερχόμενοι από τη Δύση μεταφέρουν την αθεΐα στην Ελλάδα.

Η επίσημη διδασκαλία των νέων μαθημάτων έγινε την 1η Σεπτεμβρίου 1809. Η ανταπόκριση του κόσμου υπήρξε καταπληκτική, η επιτυχία θαυμαστή και η ικανοποίηση των υπευθύνων του Φιλολογικού Γυμνασίου μεγάλη. Η αντίδραση της Ευαγγελικής Σχολής υπήρξε άμεση και έντονη. Στον αγώνα της εναντίον της νέας σχολής είχε την υποστήριξη και συμπαραστάση του Γάλλου προξένου

στην αρχή και του Άγγλου την εύνοια και συνδρομή αργότερα. Ο Κούμας μάλιστα μαρτυρεί πως ο Άγγλος πρόξενος ήταν ωμός, αμαθής και παράφρων και έφθασε στο σημείο να πει πως θα κρέμαζε τον Κούμα, αν δε μεσίτευε για τη σωτηρία του ο αυστριακός πρόξενος της Σμύρνης. Πέρα από αυτό, το Πατριαρχείο είχε εκδώσει επίσημο έγγραφο εναντίον του Κούμα, πράγμα που τον έκανε να καταριέται τη στιγμή που πήγε στη Σμύρνη.

Η Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία, αν και αναγνώριζε τη σπουδαιότητα του Φιλολογικού Γυμνασίου και την αξία αυτών που δίδασκαν σ' αυτό, τάχθηκε υπέρ της Ευαγγελικής Σχολής. Στην έριδα αυτή πήραν μέρος ανώτεροι εκκλησιαστικοί λειτουργοί. Κατά του Κωνσταντίνου Κούμα ασκεί αυστηρή κριτική ο Νεόφυτος Δούκας ισχυριζόμενος πως η «Σύνοψις της Φυσικής» που εκδόθηκε από τον Κούμα δεν είναι έργο ωφέλιμο για τους Σμυρναίους και γενικότερα τους Έλληνες μαθητές.

Πάντως το Γενάρη του 1810 το Φιλολογικό Γυμνάσιο κατόρθωσε να αποκτήσει δική του στέγη και να εδραιωθεί προς μεγάλη χαρά του Α. Κοραή και σε πείσμα των αντιδράσεων άλλων και του Αθαν. Πάριου, συντηρητικού δασκάλου και φανατικού εχθρού των νεωτεριστών. Επειδή μάλιστα το προσωπικό του Φιλολογικού Γυμνασίου ήταν πολύ ανώτερο από πολλές απόψεις κέρδισε την υπεροχή απέναντι στην Παλαιά Ευαγγελική Σχολή, που προοδευτικά έφθινε και έχανε ένα μέρος από το κύρος και την αίγλη της.

Η Ευαγγελική Σχολή, για να αντιμετωπίσει το Φιλολογικό Γυμνάσιο, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τα παραδοσιακά μαθήματα και τα συντηρητικά σχήματα, να διευρύνει τον κύκλο των διδασκομένων μαθημάτων και να προσαρμοσθεί στα νέα δεδομένα. Έτσι το 1810 κάλεσε τον περιώνυμο Θεόφιλο Καΐρη από την Άνδρο με

σπουδές στην Πίζα και το Παρίσι, για να διδάξει φιλοσοφία και μαθηματικά. Η ανάκαμψη της Σχολής υπήρξε εντυπωσιακή και άμεση. Η αθέτηση όμως ανειλημμένων υποχρεώσεων από την πλευρά των εφόρων ανάγκασε το Θεόφιλο Καΐρη να εγκαταλείψει τη Σμύρνη στα τέλη του 18ου αϊ.

Πολλοί είχαν πιστεύσει πώς η άμιλλα των δύο « Μουσείων », όπως τα έλεγαν, δηλαδή της Ευαγγελικής Σχολής και του Φιλολογικού Γυμνασίου, προοιωνίζε μεγάλα οφέλη τόσο για τη Σμύρνη όσο και για το έθνος ολόκληρο. Όμως διαψεύστηκαν. Η έριδα των δύο σημαντικών σμυρναϊκών πνευματικών ιδρυμάτων με την πάροδο του χρόνου οξυνόταν και έφθασε στο κορύφωμα της στις 16 Ιουλίου 1819, οπότε με οχλοκρατική κίνηση καταλύθηκε το Φιλολογικό Γυμνάσιο. Πάντως η σύγκρουση αυτή, σύγκρουση εκπαιδευτική αλλά και ιδεολογική, είχε και κάτι θετικό. Συσπείρωσε τις πνευματικές δυνάμεις της Σμύρνης λίγο πριν την έναρξη της Επανάστασης του '21. Οι δημογέροντες, φίλοι του Φιλολογικού Γυμνασίου, συμφιλιώθηκαν με τους επιτρόπους της παλαιάς Ευαγγελικής Σχολής και με κοινό πρωτόκολλο επικυρωμένο και από τον Πατριάρχη της Σμύρνης Άνθιμο αποφάσισαν τον Οκτώβριο του 1820 να υποστηρίξουν με όλες τους τις δυνάμεις τη Σχολή, να βελτιώσουν το διδακτικό προσωπικό, να εκσυγχρονίσουν και να προσαρμόσουν τα αναλυτικά προγράμματα στα νέα εκπαιδευτικά δεδομένα και τις ανάγκες της εποχής. Προσκάλεσαν μάλιστα έναν από τους διασημότερους δασκάλους, άνδρα κατάλληλο να αναλάβει τη διεύθυνση της Σχολής, το Βενιαμίν το Λεσβίο. Αυτός όμως άσκησε το έργο του μόνο για ένα εξάμηνο, γιατί η έκρηξη της Επανάστασης του '21 ανάγκασε τη Σχολή να αναστείλει τη λειτουργία της. Έτσι έληξε η δεύτερη περίοδος λειτουργίας της Ευαγγελικής Σχολής.

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ (1824-1842)

Το 1824 άρχισε η επαναλειτουργία της Σχολής. Όταν εκόπασε η ταραχή που δημιούργησε η ελληνική επανάσταση, οι επίτροποι της Σχολής αποφάσισαν να ανασυγκροτήσουν αυτή και ανέθεσαν το 1828 τη Διεύθυνση της στον Αβράμιο Ομηρόλη, άνδρα λόγιο κι ενάρετο που ονομάστηκε αρχιδιδάσκαλος. Ο Ομηρόλης ήταν πνεύμα προοδευτικό και ανήσυχο. Κατάργησε το θρησκευτικό χαρακτήρα της Σχολής, προσέλαβε διδασκάλους της γαλλικής και αργότερα της ιταλικής και αγγλικής γλώσσας και διαίρεσε τη Σχολή σε ανώτερο και κατώτερο τμήμα.

Ακόμη ο Ομηρόλης συνέστησε μέσα στην Ευαγγελική Σχολή αλληλοδιδασκτικό σχολείο, το πρώτο που συστάθηκε στην Ανατολή. Αξίζει να σημειωθεί πως η σφραγίδα της Σχολής τότε ήταν στρογγυλή, παρουσίαζε ένα φίδι να δαγκώνει την ουρά του και μέσα στον κύκλο που σχηματιζόταν έφερε το έτος 1828. Γύρω από το φίδι και μέσα σε δύο κύκλους ήταν γραμμένες οι λέξεις: Αλήθεια, Τελειότης, Σοφία, Δικαιοσύνη. Αυτά ήταν τα ιδανικά της Σχολής. Επί της εποχής του Ομηρόλη η Ευαγγελική Σχολή διαρκώς προαγόταν και ξεπέρασε την παλιά σε εύκλεια και λαμπρότητα. Έφθασε σε τελειότητα και πληρότητα σπάνια για εκπαιδευτικό ίδρυμα.

Τον εξαίρετο αυτόν άνδρα που αποχώρησε από τη Σχολή το 1834, για να αναλάβει τη Διεύθυνση της Ελληνικής Εμπορικής Σχολής Χάλκης διαδέχθηκαν με τη σειρά οι Βενέδικτος Κωνσταντινίδης, ιεροκήρυκας, ο Νεοκλής Παπάζογλου, ο ιερομόναχος Ιγνάτιος Σαρδέλλης από τη Λέσβο, για δύο μήνες κάποιος Ποπ, για δεύτερη φορά ο Νεοκλής Παπάζογλου, επί της εποχής του οποίου συντάχθηκε και ο πρώτος κανονισμός λειτουργίας της Σχολής.

Η μεγάλη πυρκαϊά

Η Σχολή λειτούργησε κανονικά μέχρι το 1842 οπότε μια μεγάλη πυρκαϊά που εξερράγη στην περιοχή κατέστρεψε αυτήν, εκτός από τη βιβλιοθήκη, το αλληλοδιδασκτικό σχολείο και τις αποθήκες της. Ο Σχολάρχης Σακελλάριος αναγκάστηκε να καταφύγει προσωρινά με τους μαθητές του και τους δασκάλους του στο ναό της Αγ. Φωτεινής, την μετέπειτα μητρόπολη Σμύρνης.

Η καταστροφή της Ευαγγελικής Σχολής συγκίνησε όλους τους Έλληνες και κέντρισε την ευαισθησία Σμυρναίου ποιητή της εποχής. Στο σμυρναϊκό περιοδικό «Φιλολογία» το 1842 δημοσιεύεται πολύστιχο ποίημα, όπου ο ποιητής με παραστατικούς και τρυφερούς στίχους διεκτραγωδεί την καταστροφή του ιωνικού αυτού πνευματικού φάρου. Προσωποποιεί τη Σχολή και την παρουσιάζει σαν «σεπτή πρεσβύτιδα» να καλεί σε βοήθεια. Ο ποιητής λέει:

Εξύπνησα... Και άπορον το βλέμμα ανατείνω...
Φλόγας πυρός ορητικού στα πέριξ διακρίνω!
Κατά της Σμύρνης της καλής μη χορτασθείς
ακόμα,
ο Αίολος, ως φαίνεται, φθόνου να ρίπτη όμμα,
με τον Βορράν ήδη ζητεί αυτήν να εκδίκηση...
Ό δε, με λύσσαν τρομεράν, χωρίς να σταματή-
ση,
ορμά κατασπαράττων, άνοιγμ' αφήνων όπισθεν
ελεεινών μνημάτων.
Πικρόν - πικρόν το θέαμα.Ό εις γεγυμνωμένους
εξήρχετο του οικου του... Ό δε εκπεπληγμένος,
ως ο Ιώβ ιστάμενος αντίκρυ της οικίας
εστέναζε με έμπλεα όμματα μετανοίας.
Ό δε εις τας ακάλας του κρατών τα νεογνά
του,
ηγνώει που τον έφερον μόνα τα βήματα του.
Παντού βοή, οδύνη,
εδώ φωναί, εκεί κραυγαί, ολολυγμοί και θρήνοι!
Εστέναζα, και έκλαυσα, και είπα... Δυστυχία!
Σμύρνα, φιλάτη μου πατρίς, δύστηνη και
αθλία.
Σμύρνα «καλλίστη απασών», το όμμα της Ασί-
ας.
Τόσον καλή είθ' έγκαλαι μην ήσο και ωραία,
ή, και τώρα καν, να ήσο μάλλον ισχυρά και νέα,
ή το βάσκανον το όμμα.
μη σε έκαμνεν ομοίαν με το μαύρο σου το χώ-
μα.

Κ' επέβλεψα... Με κόμην της είδα εκπεπλεγμέ-
νην,
μίαν σεπτήν πρεσβύτιδα, τρέμουσαν, πλανωμέ-
νην.
Τρέχουσαν, όλούζουσαν... Και δίοδον ζητού-
σαν,
από τας φλόγας και το πυρ τριγυρισμένην ού-
σαν.
Και ήκουσα τους οδυρμούς ωσάν της ωδινού-
σης,
της πρωτοτόκου γυναικός, ελεεινός θρηνούσης.
Ά! σπεύσατε τρεχάτε- ώ τένα μου! ω φίλτατα!
α! κείομαι - ελάτε!
Και έτρεξαν... πλην μάταια... θεέ μου... δυστυ-
χία!
Μία μητέρα γηραιά σεπτή και σεβάσμια,
στας φλόγας παραδίδεται, καίεται... ω τι πόνος!
Σπαράσσει... Και το όμμα του σ' αυτήν ρίψας
ο φθόνος
υπάγει τρόπαια ζητών κι' άλλου Ίσως να στήση-
Ω συμφορά! τις δύναται την λύπη να κρατήσει.
Υπάγει ή Σχολή μας!
της Σμύρνης μας το καύχημα, μήτηρ ή σεβα-
στή μας!
Το επ' εμέ, αναίσθητα)... παραλαλώ... ναρκού-
μαι...
Νιόβη εις την θέσιν της γίγνομαι και λιθούμαι.
Μόν' ή φωνή μ' ασύντριπτος στου βράχου της
τους λίθους,
θρηνώδη ήχον έρρηξεν ανάμεσον του πλήθους"
ερείπια!.. ερείπια!.. Τα ιερά εδάφη,
οπού πασέννας εξ ημών. Σμυρναίοι, ανετράφη!
Και έρριψα το βλέμμα,
ωρθώθησαν αϊ τρίχες μου, επάγωσε το αίμα...

Και στη συνέχεια ο ποιητής παρουσιάζει τη σκιά του «προμάχου της παιδείας» και ιδρυτή της Ευαγγελικής Σχολής, Παντολέοντα Σεβαστοπούλου, περιπλανώμενη στα ερείπια:

Μία σιά περίλυπος μ' εφάνη πλανωμένη
ούσα περι την κλίμακα συχνάκις εστραμμένη.
Ηταν ο κτίτωρ της Σχολής, ο Χίος Παντολέων,
κατηφειασμένος, έντρομος, περίλυπος και
κλαίων.
θεέ! ευθύς ανέκραξα βρέχων αυτού τας χείρας,
ο προστατεύσας τα πτωχά, τα ορφανά, τας χή-
ρας,
Της Σμύρνης ευεργέτα,
"Εφορε του Απόλλωνος! Ελλήνων μουσηγέτα...

«Είναι χαρακτηριστική», παρατηρεί ο Γ. Βαλέττας, «ο τρόπος και η διάθεση, τα αισθήματα και ο πόνος του στιχογράφου, η θεσις που παίρνει μέσα στην ψυχή του η καταστροφή της Σχολής. Όλη η Σμύρνη έτσι σκεφτόταν και

έτσι αισθανόταν, όταν κάηκε η Ευαγγελική Σχολή. Και τότε και αργότερα και πάντοτε η Ευαγγελική Σχολή ήταν το σέμνωμα κάθε μορφωμένου Σμυρναίου».

Αλλά και ο Γ. Λαμπάκης, σχετικά με την Ευαγγελική Σχολή, γράφει:

«Η Ευαγγελική Σχολή, ὡσπερ τις ὠραῖος πυρσοφόρος γίγας Προμηθεύς, ὁ λαμπρὸς φάρος τοῦ πνεύματος, ἡ ὠραία καὶ σεμνή αὐτὴ κόρη τῶν Εὐκωνιδῶν Μουσῶν, ἡ ἐν τῷ σεμνῷ αὐτῆς ὀνόματι, μετὰ τοσοῦτου μητρικοῦ θάλπου, ἄπασαν τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς παραδόσεις τοῦ Γένους ἡμῶν συνάπτουσα καὶ διαφυλάττουσα ».

Η σμυρναϊκή εφημερίδα «Αστὴρ τῆς Ανατολῆς» στο φύλλο τῆς 7ης Μαρτίου 1842 αναφέρει σχετικά.

«Τριάκοντα οὐκὼ οἰκία καὶ διάφορα ἐργαστήρια κατεκάρησαν. ἠθρνεῖ ἐπίσης ἡ Σμύρνη τὸν πυρπολισμὸν τοῦ Σχολείου τῶν κορασιῶν τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς, ὡς καὶ τῆς λαμπρῆς Ευαγγελικῆς Σχολῆς, τοῦ μόνου Δημοσίου Ἑλληνικοῦ καταστήματος, διὰ το ὁποῖον υπεραίρετο ἡ Σμύρνη, καὶ ἀπὸ τῆν ὁποῖαν μόλις ἐδυνήθησαν νὰ διασώσωσιν τὴν δημοσίαν βιβλιοθήκην καὶ ὀργανοθήκην. Καὶ σήμερον οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ μαθηταὶ περιλυποὶ καὶ στερημένοι πνευματικῆς τροφῆς περιφέρονται καὶ με δεδακρυσμένους ὀφθαλμοὺς θεωροῦσι τὰ καπνίζοντα εἰσέτι ερεῖπια τοῦ ἱεροῦ τῶν Μουσειῶν Ναοῦ».

Σε κώδικα τῆς Σχολῆς, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ μετέπειτα Γυμνασιάρχης τῆς Μ. Παρανίκας, ἀναγράφονται τὰ ἀκόλουθα:

« 1842 Μαρτίου ἀρχὰς ἐπυρπολήθη ἡ Ευαγγελικὴ Σχολή, ἐκτὸς τῶν οὐκὼ μαγαζιῶν τῆς, τοῦ καταστήματος τῆς βιβλιοθήκης καὶ τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ Σχολείου, προσωρινῶς δὲ μετεφέρθησαν οἱ διδάσκαλοι εἰς οἶκον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς »

ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ (1843-1860)

Ἐτσι ἀρχίζει τὸ 1843, ἡ τέταρτη περίοδος λειτουργίας τῆς Σχολῆς. Αξιόλογοι διευθυντὲς φροντίζουν τὴν πνευματικὴ ἀνύψωση τῆς καὶ τὴν ἀύξηση τοῦ κύ-

ρους τῆς. Τότε διαιρεῖται ἡ Σχολή σε δύο τμήματα, τὸ τριτάξιο Ἑλληνικὸ Σχολεῖο καὶ τὸ τετρατάξιο Γυμνάσιο. Τότε ἡ Σχολή ὀνομάζεται Γυμνάσιο καὶ ὁ Διευθυντὴς τῆς Γεώργιος Χρυσοβέργης, πού ἀνέλαβε τὴ Διεύθυνση τὸ Γενάρη τοῦ 1846, λαμβάνει τὸν τίτλο τοῦ Γυμνασιάρχου. Αὐτὸς διηύθυνε τὴ Σχολή διόμισι χρόνια καὶ ὅταν παραιτήθηκε τὸν διαδέχτηκαν με τὴ σειρά οἱ Γεράσιμος Ζωχιός, Γ. Βάφας καὶ Χ. Λαΐλιος.

ΠΕΜΠΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ (1861-1914)

Τὸ 1861 ἀναλαμβάνει τὴ διεύθυνση τῆς Σχολῆς ὁ Κωνσταντῖνος Ξανθόπουλος ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα καὶ ἐγκαινιάζει τὴν πέμπτη περίοδο λειτουργίας. Στὴ διάρκεια τῆς θητείας τοῦ οἱ ἔφοροι τῆς Ευαγγελικῆς Σχολῆς ζήτησαν καὶ πέτυχαν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν νὰ ἐγγράφονται σ' αὐτὸ οἱ ἀπόφοιτοι τῆς Σχολῆς χωρὶς ἐξετάσεις. Τὸ ἐγγραφο με τὸ ὁποῖο χορηγεῖται τὸ προνόμιο αὐτὸ υπογράφηκε στὶς 20 Αὐγούστου 1862 ἀπὸ τὸν πρύτανη Κωνσταντῖνο Ἀσώπιο. Τὴν περίοδο αὐτὴ ἡ Ευαγγελικὴ Σχολή παρουσίασε μεγάλη ἀνάπτυξη. Τὸ 1872 ἀνεγείρεται στὴ συνοικία Ἁγίας Αἰκατερίνης ἓνα παράρτημα γιὰ τὴν ἀποσυμφόρηση τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου πού εἶχε περίπου 1.200 μαθητὲς. Τὸν ἴδιο χρόνο ὁ Ξανθόπουλος μετατρέπει τὸ 4τάξιο Γυμνάσιο σε 5τάξιο ἀφαιρώντας μιὰ τάξη ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Σχολεῖο. Τὸ 1878 ἀναλαμβάνει τὴ Διεύθυνση τῆς Σχολῆς ὁ Ματθαῖος Παρανίκας, Ἡπειρώτης, διδάκτορας Φιλοσοφίας Γερμανικοῦ Πανεπιστημίου πού μας ἀφήσε καὶ τὴν ἱστορία τῆς Σχολῆς πού ἐκδόθηκε τὸ 1885.

Μετὰ ἀπὸ αὐτὸν διηύθυναν διανοχικὰ τὴ Σχολή οἱ Στεριογιλίδης ἀπὸ τὴ Σάμο (1885-1892), Γ. Σωτηρίου ἐπίσης ἀπὸ τὴ Σάμο (1892-1910) καὶ ὁ ἐξαίρετος Σμυρναῖος ἐπιστήμονας καὶ παιδαγωγός Ν. Καπετανάκης (1910-

1914). Ο Σωτηρίου ήταν σοφός ελληνιστής με πλήρη εγκυκλοπαιδική και φιλοσοφική μόρφωση. Επί της εποχής του η διδασκαλία βελτιώνεται κατά την ποιότητα της. Οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς διδάσκονται αρτιότερα και πληρέστερα, το πρόγραμμα των μαθημάτων συμπληρώνεται, εισάγεται η διδασκαλία της μηχανικής και εξοπλίζεται το σχολείο με εποπτικά μέσα και όργανα για την εποπτική διδασκαλία των νεότερων κατακτήσεων της επιστήμης.

Όλα αυτά τα χρόνια και μέχρι το 1914, έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Σχολή ήκμαζε και συγκέντρωνε μαθητές από όλη τη Μ. Ασία και τα νησιά των μικρασιατικών ακτών. Το 1909 επί της Γυμνασιαρχίας Γ. Σωτηρίου ιδρύεται Εμπορική Σχολή, ως τμήμα της Ευαγγελικής Σχολής, και το επόμενο έτος 3τάξιο Διδασκαλείο για τη μόρφωση δημοδιδασκάλων, πρωτοβουλία που ενίσχυσε και προώθησε και η ελληνική κυβέρνηση.

Ας σημειωθεί πως εκείνη την εποχή δύο ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά ιδρύματα που ιδρύθηκαν στη Σμύρνη πριν το 1880, ένα γερμανικό κάτω από τη διεύθυνση Πρωσίδων καλογραιών, των Διακονισσών, και ένα γαλλικό, κάτω από τη διεύθυνση Γαλλίδων καλογραιών, των DAMES DE SION, επιδίωκαν τον προσηλυτισμό και τον προσεταιρισμό των λαϊκών μαζών και είχαν σαν «ιερή» αποστολή την πνευματική και ψυχική κατάκτηση των αλλοεθνών και αλλοθρήσκων για την εξυπηρέτηση των οικείων εθνοτήτων και των οικείων θρησκευτικών δοξασιών. Η Ευαγγελική Σχολή αποτελούσε αυτή την περίοδο τον πιο σημαντικό εκπαιδευτικό εξοπλισμό των Ελλήνων κατοίκων της Σμύρνης για την αντιμετώπιση της πολιτικής και θρησκευτικής προπαγάνδας που ασκούσαν η Γερμανία και η Γαλλία.

ΕΚΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ (1914-1922)

Δυστυχώς την περίοδο 1914-1922 η Ευαγγελική Σχολή ανέστειλε την πρόοδο της. Πολλές ανωμαλίες παρουσιάστηκαν και συγκρούσεις δημιουργήθηκαν ανάμεσα στο Διευθυντή της Σχολής και τους Εφόρους. Κι όμως τότε έπρεπε η περίλαμπρη Ευαγγελική Σχολή να ακτινοβολεί με όλη της την αίγλη κι όλο της το κύρος. Η Σμύρνη έγινε πια ελληνική και οι πόθοι τόσων αιώνων εκπληρώνονταν.

Το όνειρο γινόταν πραγματικότητα. Ο διευθυντής Κ. Στυλιανόπουλος αντικαταστάθηκε το 1918 προσωρινά από τους καθηγητές Ι. Μοσχόπουλο και Γ. Κωνσταντινίδη. Τότε, η Εφορεία της Σχολής αποφάσισε να προβεί σε ριζική ανακαίνιση της και κάλεσε ως Διευθυντή της γι' αυτό το σκοπό το Νικ. Λιθοξόο που έμελλε να είναι και ο τελευταίος Διευθυντής της Σχολής. Αυτός είχε άριστη επιστημονική κατάρτιση και παιδαγωγική μόρφωση με μεταπτυχιακές σπουδές στα πανεπιστήμια της Ελβετίας και της Γερμανίας. Επιδόθηκε με μεγάλο ζήλο στη βελτίωση της λειτουργίας της Σχολής. Εισηγήθηκε ριζικές μεταρρυθμίσεις στα αναλυτικά προγράμματα, τους κύκλους μαθημάτων και το σύστημα των εξετάσεων και έκανε τη Σχολή να αποδώσει πλούσιους καρπούς. Η εποχή όμως αυτή (1914-22) που συμπίπτει με μια από τις λαμπρότερες και τραγικότερες περιόδους της νεοελληνικής ιστορίας ήταν πεπρωμένο να είναι και η τελευταία Η μεγάλη πυρκαϊά που αποτέφρωσε το μεγαλύτερο μέρος της Σμύρνης κατέστρεψε το κτήριο της Ευαγγελικής Σχολής, τη δόξα και την τιμή της Ιωνίας, το καύχημα και το κόσμημα της Σμύρνης. Όμως η ιδέα της δεν έπαψε να ζει στις ψυχές των προσφύγων σαν πόθος και σαν όραμα. Έτσι το 1934 ιδρύθηκε στο Δήμο μας από το ΥΠΕΠΘ πλήρες Γυμνάσιο που τον επόμενο χρόνο ονομάστηκε Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης σε ανάμνηση της παλαιάς εκείνης ιστορικής Σχολής.

Πολλοί παράγοντες συνέβαλαν στην αύξηση του κύρους της παλαιάς εκείνης Σχολής και την εξάπλωση της φήμης της. Εκείνο όμως που συνέβαλε κυρίως στις υψηλές της επιδόσεις ήταν το προσωπικό της Σχολής. Καθηγητές εκλέγονταν οι διαπρεπέστεροι λόγιοι, πρώην γυμνασιάρχες, διακεκριμένοι παιδαγωγοί, άρτια μορφωμένοι επιστήμονες αλλά πάνω από όλα ηθικοί, ενάρετοι και ενθουσιώδεις λειτουργοί της παιδείας.

Το άρτιο διδακτικό προσωπικό συντέλεσε, ώστε να εξέρχονται από αυτή νέοι με ολοκληρωμένη και τέλεια μόρφωση. Από αυτήν αποφοίτησαν ο Αδάμ. Κοραής, ο Γρηγόριος ο Ε', ο εθνομάρτυρας Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης, ο ποιητής Ηλίας Τανταλίδης, ο ιστορικός Παύλος Καρολίδης, ο αρχιστράτηγος Λεωνίδας Παρασκευόπουλος, ο λογογράφος Στέφανος Ξένος, ο ποιητής Στέλιος Σπεράντζας, ο πασίγνωστος εφοπλιστής Αριστ. Ωνάσης, ο μουσικός και ακαδημαϊκός Μανώλης Καλομοίρης. Από αυτή αποφοίτησαν και αναρίθμητοι άλλοι που αναδείχτηκαν ως λόγιοι, επιστήμονες, κληρικοί, καλλιτέχνες και επιχειρηματίες που βοήθησαν την κοινωνία στην οποία έζησαν και τίμησαν με τον καλύτερο τρόπο το ελληνικό έθνος και την πνευματική τους μητέρα, την Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης.

Όλοι αυτοί έφεραν με υπερηφάνεια τον τίτλο του τροφίμου της Ευαγγελικής Σχολής και ομολογούσαν πως σ' αυτή διδάχθηκαν τα απαραίτητα για την ανάδειξη και προκοπή τους εφόδια. Η μακροχρόνια και ευεργετική για το έθνος λειτουργία και προσφορά της Σχολής, η αποτελεσματική εργασία όλων όσοι με ζήλο υπηρετούσαν σ' αυτή αποτελούσαν πρόκληση και παράδοση για τους νεότερους. Σύμβολο όλων ήταν το «αιέν αριστεύειν και υπείροχον έμμεναι άλλων».

Οι μαθητές που έμπαιναν στη Σχολή αισθάνονταν πως βρίσκονταν σε χώρο ιερό, ναό αληθινό, τέμενος των

Μουσών πραγματικό, όπου σφυρηλατούνταν αδαμάντινοι χαρακτήρες, διδασκόταν ο ηθικός βίος και καλλιεγούνταν ελληνοπρεπής εθνική συνείδηση και αδαμάντινο φρόνημα. Όποιος εισερχόταν στη Σχολή μεταμορφωνόταν πραγματικά, ιδιαίτερα αυτοί που καταλάμβαναν κάποιο αξίωμα. Ένωσαν πως ανυψώνονται σε ανώτερα επίπεδα πνευματικής ζωής και πως, κατά το αρχαίο επίγραμμα, από τα χέρια του Δία λάμβαναν και τη θεία αμβροσία. Γι' αυτό θυσιάζαν για τη Σχολή όχι μόνο τον κόπο και το μόχθο τους αλλά και την ίδια την περιουσία τους. Αναδεικνύονταν μεγάλοι ευεργέτες της Σχολής.

Χαρακτηριστικά της ευγνωμοσύνης των μαθητών αυτής είναι όσα λέγει ο Ιωάννης Συκουτρής σε λόγο του που εκφωνήθηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών με την ευκαιρία της υφηγεσίας του.

«Ευλογώ την ακριβή, την αγία μνήμην του σχολείου μου, της Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης, της οποίας υπήρξα εις από τους τελευταίους -αλλοίμονον- μαθητάς. Η Ευαγγελική Σχολή δεν υπάρχει πλέον και εις την πατρίδα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, πρώτην φοράν ύστερ' από 3.000 χρόνια, ο Φοίβος της ελληνικής παιδείας ουκέτι έχει καλύβαν. Αλλά τα έργα του πνεύματος πυρ ή μάχαιρα δεν αφανίζε· εις τας αναμνήσεις και τας καρδίας των ανθρωπων ζουν. Ζουν εις τον ακήρατον κόσμον της ιδέας. Και αν από την επικοινωνίαν μας, κύριοι φοιτητάι, αισθανθήτε κάποιους πόθους να τας θερμαίνουν, κάποιον σπινθήρα να τας ηλεκτρίζη, θα είναι -μην αμφιβάλλετε- ασθενική ανταύγεια από την θείαν φλόγαν, που εγνώριζε ν' ανάπτη εις τας ψυχάς των μαθητών η υπέρλαμπρος εκείνη εστία παιδείας και πίστεως, η Ευαγγελική Σχολή».

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Επίτροποι -Έφοροι

Η Σχολή ήταν ανεξάρτητη από κάθε εκκλησιαστική και πολιτική αρχή, όπως είπαμε. Κανείς δεν είχε το δικαίωμα να επεμβαίνει στα εσωτερικά της και να καθορίζει το αναλυτικό πρόγραμμα των μαθημάτων της και τον τρόπο λειτουργίας της. Η αυτονο-

μία αυτή κατοχυρώθηκε από τον ιδρυτή της Παντ. Σεβαστόπουλο, όταν την έθεσε κάτω από την προστασία της αγγλικής κυβέρνησης. Οι ιδρυτές της πίστεψαν πως μόνο ο Κύριος Ημών Ιησούς Χριστός, στον οποίο ήταν αφιερωμένη η Σχολή, ήταν « ο μόνος και κύριος εξουσιαστής της».

Μέχρι το 1922 Διοικητής της Σχολής ήταν οι κατά καιρούς επίτροποι. Αυτοί όριζαν και τους διαδόχους τους χωρίς την παρέμβαση καμιάς άλλης αρχής, ακόμη και της Μ. Βρετανίας. Οι επίτροποι αρχικά ήταν τέσσερις, όσοι δηλαδή και οι ιδρυτές της. Αυτοί όριζαν να εκλέγονται κάθε τριετία και οι διάδοχοι τους. Αργότερα οι επίτροποι αυξήθηκαν σε δώδεκα, όσοι δηλαδή και οι μαθητές του Ιησού Χριστού. Πάντως μετά την πυρκαϊά του 1778 ο Ιερόθεος Δενδρινός εξέλεξε πέντε ισόβιους επιτρόπους από τους πιο άξιους άνδρες της πόλης. Από το 1838 οι επίτροποι ονομάζονταν Έφοροι και είχαν το δικαίωμα να παραμένουν στη θέση τους και για δεύτερη τριετία, αν κρινόταν αναγκαίο.

Οι Έφοροι της Ευαγγελικής Σχολής διαχειρίζονταν την περιουσία και τα οικονομικά της. Συγκέντρωναν τα χρήματα από την εκμετάλλευση της ακίνητης περιουσίας της, από τους τόκους των καταθέσεων, από τα δίδακτρα, από τις διάφορες επιχορηγήσεις και συνδρομές, τις αφιερώσεις και τις κληροδοτήσεις και με τα χρήματα αυτά συντηρούσαν τα οικοδομήματα της Σχολής, παρείχαν τους μισθούς του προσωπικού, φρόντιζαν για τη λειτουργία της βιβλιοθήκης και τον εξοπλισμό της με βιβλία, όργανα κ.τ.λ. Πέρα από αυτά οι Έφοροι φρόντιζαν να εξευρίσκουν πόρους για την ίδρυση νέων σχολείων και τη χορήγηση υποτροφιών σε σπουδαστές των Πανεπιστημίων Αθήνας και Δ. Ευρώπης. Οι Έφοροι διαχειρίζονταν τα οικονομικά της Σχολής σύμφωνα με προϋπολογισμό που συντασσόταν και εγκρινόταν στην αρχή κάθε έτους και

έδιναν λόγο για τη διαχείριση τους κάθε τριετία στην Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα της Σμύρνης, στην οποία ανήκαν τα ακίνητα της Σχολής.

Ο Διευθυντής

Υπεύθυνος για την εσωτερική λειτουργία της Σχολής ήταν ο Διευθυντής της που διοριζόταν και απαλλασσόταν από τα καθήκοντα του από τους Εφόρους. Αυτός αποτελούσε την ανώτατη, μετά την Εφορεία, διοικητική αρχή. Ήταν ο άμεσος προϊστάμενος όλων υπηρετούσαν σ' αυτή. Ο Διευθυντής της Ευαγγελικής Σχολής είχε και τη διεύθυνση του Εμπορικού της Τμήματος και του Διδασκαλείου και των Δημοτικών Σχολείων που ήταν παράρτημα της. Εκτελούσε μάλιστα χρέη επιθεωρητή.

Η Εφορεία διόριζε ή απέλυε κάποιον από το διδακτικό προσωπικό μόνο μετά από σύμφωνη γνώμη του Διευθυντή. Οι Διευθυντές της Ευαγγελικής Σχολής ήταν αρχικά κληρικοί και ονομάζονταν Διδάσκαλοι. Από το 1828 έπαψαν να είναι αποκλειστικά ιερωμένοι και ονομάστηκαν αρχιδιδάσκαλοι. Αργότερα ο Διευθυντής πήρε τον τίτλο του Σχολάρχη και από το 1846 ονομάστηκε Γυμνασιάρχης.

Διδάσκαλοι - καθηγητές

Όταν ιδρύθηκε η Σχολή είχε μόνο ένα διδάσκαλο που ήταν παράλληλα και Διευθυντής της. Μετά έγιναν δύο, αλλά με την πάροδο του χρόνου και την αύξηση του αριθμού των μαθητών αύξανε και ο αριθμός των διδασκάλων. Το τελευταίο έτος λειτουργίας της Σχολής (1921-1922) το μαθητικό δυναμικό έφθανε τους 1.500 μαθητές και το διδακτικό προσωπικό τους 43 διδασκάλους. Οι διδάσκαλοι, όπως είπαμε, διοριζόνταν και παύονταν από την Εφορεία της Σχολής μετά από σύμφωνη γνώμη του Διευθυντή. Το διδακτικό προσωπικό και ο Διευθυντής εκτελού-

σαν χρέη Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Συνεδρίαζαν κάτω από την προεδρία του Διευθυντή και αποφάσιζαν για τη διδακτέα ύλη και τα διδακτικά βιβλία που έπρεπε να χρησιμοποιηθούν σε κάθε τάξη. Κανείς δεν είχε το δικαίωμα να επιθεωρήσει και να κρίνει το έργο των διδασκάλων εκτός από τους Εφόρους και το Διευθυντή της Σχολής.

Οι μαθητές

Οι μαθητές της Ευαγγελικής Σχολής ήταν αρχικά λιγοστοί. Με την πάροδο του χρόνου πληθύνονταν, αλλά μέχρι το 1828 είναι άγνωστος ο αριθμός τους. Έπρεπε πάντως να ξεπερνούν τους διακόσιους τότε. Ο παρακάτω πίνακας δίνει μια εικόνα της αύξησης του μαθητικού δυναμικού από το 1840 μέχρι το 1922, τελευταίο έτος λειτουργίας της Σχολής.

Κατά το 1840 η Σχολή είχε περίπου	260 μαθητές
Κατά το 1850 η Σχολή είχε περίπου	279 μαθητές
Κατά το 1860 η Σχολή είχε περίπου	220 μαθητές
Κατά το 1870 η Σχολή είχε περίπου	860 μαθητές
Κατά το 1880 η Σχολή είχε περίπου	1202 μαθητές
Κατά το 1890 η Σχολή είχε περίπου	1470 μαθητές
Κατά το 1900 η Σχολή είχε περίπου	1570 μαθητές
Κατά το 1922 η Σχολή είχε περίπου	1500 μαθητές

Πρώτος μαθητής της Σχολής αναφέρεται ο Χρύσανθος Καραβιάς, ο οποίος μετά το θάνατο του Ιερόθεου τον διαδέχτηκε στη Διεύθυνση της Σχολής μέχρι το θάνατο του. Από τους αρχαιότερους μαθητές και διασημότερος όλων υπήρξε αναμφισβήτητα ο Αδαμάντιος Κοραΐς που γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1748 από πατέρα Χίο και μητέρα Σμυρνια, θυγατέρα του Διαμαντή Ρύσιου, του πρώτου δασκάλου που αναφέρεται στη Σμύρνη.

Κατά το σχολικό έτος 1921-22 αποφοίτησαν από το κλασικό τμήμα της Ευαγγελικής Σχολής οι:

- 1) Αναστασιάδης Μιχαήλ,
- 2) Αντωνιάδης Μάριος,
- 3) Αγατζανιάν Αράμ,
- 4) Αγγελίδης Ερμόλαος,
- 5) Βασιλειάδης Απόστολος,
- 6) Βαλασσόπουλος Τιμόθεος,
- 7) Βερδελής Ανδρέας,

- 8) Βογιατζόγλου Παύλος,
- 9) Βουδούρογλου Νικόλαος,
- 10) Γεωργιάδης Κωνσταντίνος,
- 11) Γεωργιάδης Αχιλλεύς,
- 12) Γεωργιάδης Νικόλαος,
- 13) Γιατζόγλου Νικόλαος,
- 14) Λίγκας Κωνσταντίνος,
- 15) Διαμαντόπουλος Δημήτριος,
- 16) Δαλακίδης Κωνσταντίνος,
- 17) Δεληβόλιος Σίμων,
- 18) Ελευθερίου Ιωάννης,
- 19) Ζαχαριάδης Βύρων,
- 20) Ζούρος Χαρίλαος,
- 21) Θεοδοσιάδης Αλέξανδρος,
- 22) Θωμόγλου Πρόδρομος,
- 23) Ιωαννίδης Αναστάσιος,
- 24) Καρακώστας Ιωάννης,
- 25) Καλλιγέρης Ιωάννης,
- 26) Καλδής Παναγιώτης,
- 27) Κοντόπουλος Αντώνιος,
- 28) Κορωνόπουλος Μιλτιάδης,
- 29) Λιβάνιος Αναστάσιος,
- 30) Λίποβατς Αλέξανδρος,
- 31) Ματθαίου Νικόλαος,
- 32) Μήτσορας Κωνσταντίνος,
- 33) Μπαϊμπάτης Ορέστης,
- 34) Μελακοπίδης Αλέξανδρος,
- 35) Μαγγανάρης Απόστολος,
- 36) Νικολαΐδης Ιωάννης,
- 37) Ορφανός Κωνσταντίνος,
- 38) Οικονομίδης Πυρρός,
- 39) Ουαήλογλου Ηλίας,
- 40) Παπαδόπουλος Αναστάσιος,
- 41) Παυλάκης Γεώργιος,
- 42) Σεφεριάδης Αλέξανδρος,
- 43) Σεβαστόπουλος Ευάγγελος,
- 44) Σταυρίδης Σταύρος,
- 45) Σπανουδάκης Γεώργιος,
- 46) Τσακίρης Γεώργιος,
- 47) Τσοτόπουλος Ευριπίδης,
- 48) Φελιόπουλος Δημήτριος,
- 49) Χριστόπουλος Χαράλαμπος,
- 50) Χατζηιορδάνου Ευάγγελος,
- 51) Χατζημιχαήλ Λεωνίδα,
- 52) Ψαρός Πέτρος,
- 53) Ψαλτώφ Νικόλαος,
- 54) Ψύλλογλου Παναγιώτης.

Το διδακτήριο

Όταν διηύθυνε τη Σχολή ο Ξανθόπουλος αποδόθηκε μεγάλη σημασία στο κτήριο και την υλική υποδομή της. Το 1872 οι Έφοροι ανήγειραν στη συνοικία της Αγ. Αικατερίνης ένα παράρτημα που περιλάμβανε Σχολαρχείο και πλήρες Δημοτικό Σχολείο για την αποσυμφόρηση των μαθητών του κεντρικού σχολείου που έφθαναν

τους 1.500. Το κτήριο αυτό ονομάστηκε « Κιουπετζόγλειο » προς τιμή του Δ. Κιουπετζόγλου που ανέλαβε τη σχετική δαπάνη.

Μετά από λίγα χρόνια εμφανίζεται ένας άλλος μεγάλος ευεργέτης της Σχολής, ο Έφορος Ιω. Μαρτζέλλας. Αυτός, αφού οικοδόμησε τη βόρεια πτέρυγα της που πυρπολήθηκε το 1881, κατεδάφισε και την απέναντι πτέρυγα της, πρόσθεσε σ' αυτή ένα σπίτι του και ένα οικόπεδο και την έχτισε πιο λαμπρή και πιο ευρύχωρη. Την ίδια εποχή, εκτός από το Κιουπετζόγλειο που προϋπήρχε, στην περιοχή της Αγ. Αικατερίνης χτίστηκαν δύο νέα Δημοτικά σχολεία, το ένα στην οδό Ρόδων που πήρε το όνομα Σοφίειον προς τιμή της ευεργέτιδας Σοφίας Κιουπετζόγλου, και το άλλο στη συνοικία Φασουλιά. Παράλληλα η Σχολή από το 1865 είχε αναλάβει τη συντήρηση του πιο αρχαίου Δημοτικού Σχολείου της Άνω Συνοικίας (Μαχαλά) που λειτούργησε από το 1744 και ενός άλλου που ιδρύθηκε το 1816 στη συνοικία Σχοινάδικα.

Την τελευταία περίοδο το κεντρικό κτήριο της Ευαγγελικής Σχολής εμφανίζεται ανεπαρκές. Παρ' όλες τις επεκτάσεις του δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στις ανάγκες του συνεχώς αυξανόμενου αριθμού των μαθητών (περ. 1.500). Έτσι οι Έφοροι αποφάσισαν να ανεγείρουν κτήριο μεγαλύτερο αλλά και λαμπρότερο, σύμφωνα με την παράδοση και την αίγλη της Σχολής, σε οικόπεδο που δώρισε ο μέγας ευεργέτης της Σχολής Κιουπετζόγλου. Σμυρναίοι αρχιτέκτονες, όπως οι Πετροκόκκινος και Κουρμουλής, ανέλαβαν αφιλοκερδώς να εκπονήσουν ένα αρχιτεκτονικό σχέδιο που καθιστούσε το κτήριο πιο λειτουργικό και πιο σύγχρονο από κάθε άποψη Αξίζει να σημειωθεί πως το νέο κτήριο περιλάμβανε και αστεροσκοπείο. Για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκαν άριστα υλικά που μεταφέρθηκαν από τη Γερμανία Το κτήριο ήταν έτοιμο το

σχολικό έτος 1922-23, όμως δεν ήταν τυχερό να λειτουργήσει και να υπηρετήσει τη φιλομάθεια των μαθητών του. Το πρόλαβε η μεγάλη της Σμύρνης καταστροφή.

Η Βιβλιοθήκη της Σχολής

Σπουδαία παραρτήματα της Ευαγγελικής Σχολής ήταν η Βιβλιοθήκη και το Αρχαιολογικό Μουσείο, ιδρύματα μοναδικά με τα δεδομένα της εποχής για ολόκληρη τη Μ. Ασία Η Βιβλιοθήκη είχε αρχίσει να δημιουργείται από τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας της Σχολής Οι δάσκαλοι Ιερόθεος, Χρυσανθος και άλλοι φιλόμουσοι Σμυρναίοι προσέφεραν διάφορα αφιερώματα που αποτέλεσαν τη βάση της Βιβλιοθήκης Το Μάρτιο του 1838 μερικοί νέοι με την προτροπή και καθοδήγηση του τότε Διευθυντή Ν

Παπάζογλου ανέλαβαν την οργάνωση της μικρής ακόμη Βιβλιοθήκης και ίδρυσαν ένα είδος επιστημονικού συλλόγου με τον τίτλο « Μουσείον » Τα μέλη του Συλλόγου συγκεντρώνονταν στο Αναγνωστήριο που συστάθηκε τότε για ανάγνωση και μελέτη διαφόρων βιβλίων και την οργάνωση διαλέξεων πάνω σε διάφορα επιστημονικά θέματα Ο Σύλλογος αυτός, που θεωρείται ο πρώτος επιστημονικός Σύλλογος των Ελλήνων στην Ανατολή, διαλύθηκε το 1841 και η Βιβλιοθήκη σώθηκε από θαύμα στη μεγάλη πυρκαϊά του 1842 Το Γενάρη του 1845 μερικοί Σμυρναίοι επανίδρυσαν το «Μουσείον» με το όνομα «Φιλολογικόν Μουσείον» που έζησε μέχρι το Δεκέμβρη του 1858

Η Βιβλιοθήκη το 1818 περιείχε 520 τόμους, το 1829 710 τόμους, το 1885 22 350 τόμους και το 1922, σύμφωνα με μαρτυρία του Πολύβιου Αργυροπούλου που διετέλεσε επίμελητής της από το 1905 μέχρι το 1922, περιλάμβανε 72.000 τόμους και 1.200 πολύτιμα χειρόγραφα. Τα πιο πολύτιμα χειρόγραφα ήταν η Οκτάτευχος του 11ου αϊ., ο Φυσιολόγος, είδος ζωολογίας, και μια έκδοση του Αριστοτέλη

του 1505 από τον Άλδο Μανούτιο στη Βενετία.

Αρχαιολογικό Μουσείο

Το Αρχαιολογικό Μουσείο ιδρύθηκε από τους Εφόρους μέσα στην Ευαγγελική Σχολή το Δεκέμβρη του 1873. Τμήμα αυτού αποτέλεσε και η Βιβλιοθήκη. Το Γενάρη του 1874 ιδρύθηκε το «Μουσείον και Βιβλιοθήκη της Ευαγγελικής Σχολής» με ιδιαίτερο κανονισμό λειτουργίας και ιδιαίτερο επιμελητή. Μέχρι το 1878 το Μουσείο αυτό αποτελούσε εταιρεία που συντηρούνταν από τις συνδρομές των μελών της. Η Εταιρεία αυτή διαλύθηκε το 1878 και τη συντήρηση του ανέλαβαν οι Έφοροι της Σχολής.

Το Αρχαιολογικό Μουσείο περιείχε πολλά και σπουδαία αρχαιολογικά ευρήματα: πήλινα αντικείμενα, μαρμάρινα αγάλματα και ανάγλυφα, επιγραφές, σταθμά, νομίσματα κ.τ.λ.

Στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Σχολής βρίσκονταν περίπου 3.000 αντικείμενα, πήλινα γυάλινα, σταθμά, επιγραφές, μαρμάρινα αγάλματα και ανάγλυφα. Τα πιο σημαντικά από τα τελευταία ήταν: κεφαλή δορυφόρου σύμφωνα με το πρότυπο του Πολύκλειτου, έρωτας κοιμώμενος πάνω σε δέρμα λιονταριού, Αριάδνη εγκαταλειμμένη. Καρυάτιδα χωρίς κεφάλι κ.ά. Η νομισματική συλλογή περιλάμβανε περίπου 15.000 νομίσματα, κυρίως μικρασιατικά. Πολλές επιγραφές του Μουσείου έχουν δημοσευθεί ή στο « Μουσείον και Βιβλιοθήκη της Ευαγγελικής Σχολής» ή και σε άλλα περιοδικά όπως ο «Όμηρος».

Πέρα από αυτά η Ευαγγελική Σχολή απέκτησε και φυσιολατρικό και ανθρωπολογικό Μουσείο από δωρεές κυρίως από την Αφρική, ενώ στο τέλος άρχισε να οργανώνει Πινακοθήκη. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλούσε στους μαθητές ένας θαυμάσιος πίνακας που παρίστανε τον Ιησού Χριστό να ευλογεί τα παιδιά: «άφετε τα παιδιά ελθείν προς με». Την Πινακοθήκη διακο-

μούσαν και οι προσωπογραφίες των μεγάλων ευεργετών της Σχολής. Ένας επισκέπτης γράφει:

«Πίσω στη Μητρόπολη διαμάντι ατίμητο κρυμμένη η Ευαγγελική Σχολή, το πνευματικό λίκνο της Ανατολής. Ας ανέβουμε τα τριμμένα από το χρόνο μαρμάρινα σκαλοπάτια. «Αρχή σοφίας φόβος Κυρίου» στην είσοδο της, μας υποβάλλει τον υπερούσιο σεβασμό. Κυκλοφορούμε στις μεγάλες και απέριττες αίθουσες της, αναπνέουμε το παλαικό άρωμα της πλούσιας βιβλιοθήκης της και ξαναζούμε στα γλυπτά του αρχαίου κόσμου του Μουσείου της, τη λαμπρότητα της φυλής μας».

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το 1934 στη Νέα Σμύρνη λειτουργούσε παράρτημα του Γυμνασίου Καλλιθέας Στις 31.7.1934 με Π Δ ιδρύθηκε Μεικτό Γυμνάσιο που εγκαταστάθηκε το Μάρτιο του 1935 σε μισθωμένο οίκημα στην κεντρική πλατεία Το οίκημα αυτό είχε δύο ορόφους στους οποίους το 1937 προστέθηκε και τρίτος Η χρήση των κτηριακών αυτών εγκαταστάσεων άρχισε στις 18.1.1935 αλλά τα επίσημα εγκαίνια έγιναν στις 7.4.1935 με μεγάλη επισημότητα Τότε έγινε και η αποκάλυψη της επιγραφής «Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης 1717-1934 » Τα εγκαίνια αυτά αποτελούν ουσιαστικά το πανηγυρικό γεγονός της επανίδρυσης της Ευαγγελικής Σχολής Παρόλα αυτά το Γυμνάσιο δεν ονομαζόταν επίσημα έτσι Η Εφορευτική Επιτροπή του Γυμνασίου με πολλές παραστάσεις στον Υπουργό Παιδείας ζήτησε την άδεια να ονομαστεί το Γυμνάσιο Νέας Σμύρνης «Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης» σε ανάμνηση και συνέχιση του εθνικού έργου της παλαιάς εκείνης Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης, που γαλούχησε και διαπαιδαγώγησε τόσες χιλιάδες Ελλήνων για 250 ολόκληρα χρόνια Ο Υπουργός Παιδείας αντέτασσε την απαγόρευση από το νόμο της χορήγησης του δικαιώματος ονοματοθεσίας σε οποιοδήποτε δημοσιοκρατικό Γυμνάσιο, αν αυτό δεν αποκτούσε ιδιόκτητο κτήριο. Η μετο-

νομασία επιτεύχθηκε με το από 6.4.1935 ΒΔ «Περί ονομασίας του Γυμνασίου Νέας Σμύρνης σε Γυμνάσιο Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης» (ΦΕΚ 177/1935) Το 1946 ιδρύθηκε το Γυμνάσιο θηλέων Νέας Σμύρνης, οπότε η Ευαγγελική Σχολή έπαυσε πλέον να λειτουργεί ως μεικτό Γυμνάσιο και έμεινε καθαρά Γυμνάσιο Αρρένων, όπως ήταν η Παλαιά Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης. Το 1943 η Σχολή διαιρέθηκε

σε κλασικό και πρακτικό λύκειο, ενώ το 1971 συστάθηκε νέο Πρότυπο Γυμνάσιο η «Ευαγγελική Σχολή» με παράλληλη ίδρυση Γυμνασίου Αρρένων Νέας Σμύρνης Από τότε η Ευαγγελική Σχολή συνεχίζει το έργο της, περιμένοντας τον ιστορικό της δράσης και της προσφοράς της στην κοινωνία της Νέας Σμύρνης και της Ελλάδας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- [1.] Αργυροπούλου Μιχ., *Επί τη 200ετηρίδι της Ευαγγελικής Σχολής*, «Αθηναϊκά Νέα», 22 και 23 Ιουνίου 1933
- [2.] Αναστασιάδου Α.Σ., *Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης*, «Μικρασιατικά Χρονικά», Τόμος Ιος, Αθήναι, 1938
- [3.] Βέη Ν., *Συμβολή εις τα σχολικά πράγματα της Σμύρνης*, «Μικρασιατικά Χρονικά», Τόμος Ιος, Αθήναι, 1938
- [4.] Ευαγγελίδου Τρύφωνος, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, Αθήναι, 1936
- [5.] Λιθοξόου Νικ., *Έκθεσις της πορείας της Ευαγγελικής Σχολής και των Εξαρτημάτων αυτής κατά τα σχολικά έτη 1919 1920 και 1921-1922* (Χειρόγραφον)
- [6.] Λιθοξόου-Σαλατά Ζην., *Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης*, Αθήναι 1959
- [7.] Λογοθέτου Γ., *Επιστολή*, Μικρασιατικά Χρονικά», Τόμος 2ος, Αθήναι, 1938 Μικρασιατικά Χρονικά, Τμήμα Μικρασιατικών Μελετών της Ένωσης Σμυρναίων, τ. Α΄, Αθήναι, 1938
- [8.] Πανταζή Ν.Α., *Νέα Σμύρνη, Το χρονικό μιας πόλης*, τ. Α΄ Ν. Σμύρνη
- [9.] Παπαδοπούλου Κεραμέως, *Κώδιξ της εν Σμύρνη Ευαγγελικής Σχολής*, «Πανδώρα», 1876
- [10.] Παπαδοπούλου Κεραμέως, *Ανέκδοτα έγγραφα περί του εν Σμύρνη διδασκάλου Διαμαντή Ρυσίου*, «Πανδώρα», 1878
- [11.] Παρανίκα Ματθ., *Ιστορία της Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης*, Αθήναι, 1885
- [12.] Σολωμονίδου Σωκρ., *Οι δύο πρώτοι διευθυνταί της Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης*, 1878
- [13.] Σολωμονίδου Χρ., *Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης*, «Ρομάντζο», 1952
- [14.] Σολωμονίδου Χρ., *Ύμνος και θρήνος της Σμύρνης*, Αθήνα, 1957
- [15.] Φοντριέρ Αριστ. Μ., *Πού εκείτο η αρχαία Ευαγγελική Σχολή «Αρμονία»*, 1907
- [16.] Χ"Κωστή Ν.Κ., *Σμυρναϊκά ανάλεκτα*, Αθήναι, 1906